

2.10 Теоретико-методологічні засади формування готовності фахівців у сфері міжнародних відносин до міжкультурної комунікації

Сучасні глобальні суспільно-політичні й економічні зміни викликають значний інтерес до культури інших народів як визначальної умови реалізації творчого потенціалу особистості і суспільства, форми ствердження самобутності народу й основи духовного здоров'я нації, міжкультурних контактів, що розвиваються сьогодні у специфічному культурно-інтеграційному і соціально-психологічному контексті.

У зв'язку з цим звернення до міжкультурної комунікації як домінантної реалії сучасного світу потребує з'ясування низки питань, пов'язаних із загальнотеоретичними аспектами, передусім феноменологічного плану, зокрема через розкриття змісту і співвіднесеності таких термінів, як: «культура», «комунікація», «спілкування».

Зауважимо, у сучасних гуманітарних науках поняття «культура» належить до фундаментальних. Однак у науковій літературі зустрічаються різноманітні трактування означеного феномена, жодне з яких на сьогодні не є загальноприйнятим.

Так, у довідкових джерелах «культура» [від лат. *cultura* – обробіток, догляд, виховання, освіта, поклоніння] висвітлюється як багатозначна дефініція, а саме:

- 1) все, що створене людським суспільством та існує завдяки фізичній і розумовій праці людей, на відміну від явищ природи;
- 2) сукупність досягнень суспільства в науці, мистецтві, в організації державного й суспільного життя в кожному історичному епоху;
- 3) ступінь досконалості, досягнутий в опануванні тієї чи іншої галузі знання або діяльності;
- 4) розведення, вирощування, обробіток [169, с. 202].

Новий тлумачний словник української мови дає таке визначення культури:

- сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; рівень розвитку суспільства у певну епоху; те, що створюється для задоволення духовних потреб людини;

- освіченість, вихованість;

- рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності [189, с. 33].

У філософському енциклопедичному словнику культура визначається як «специфічний спосіб організації і розвитку життєдіяльності, репрезентований у продуктах матеріальної і духовної праці, в системі соціальних норм і настанов, у духовних цінностях, у сукупності стосунків людей до природи, між собою і до самих себе» [218, с. 292].

За українським педагогічним словником культура трактується як «сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються у результатах продуктивної діяльності. У вузькому розумінні культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування (школи, вузи, клуби, творчі спілки, товариства тощо). Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності» [215, с. 182].

Слід відзначити, що етимологія терміна «культура» розглядається в роботах вітчизняних і зарубіжних авторів (С. Артановський, М. Вебер, Е. Гідденс, Г. Захарова, М. Каган, К. Клакхон, А. Кребер, В. Кремень, Ю. Лотман, Е. Маркарян, Н. Паперна, Н. Розов, Е. Сепір, П. Сорокін та ін.) в межах різних наук: аксіології, антропології, етнології, історії, лінгвістики, соціології, філософії та ін. До речі, вперше використав поняття «культура» як самостійний термін у 1684р. німецький філософ С. Пудендорф для визначення духовного світу людини.

У науковій літературі здебільшого домінують дефініції культури аксіологічного характеру, де підвалиною будь-якої культури визначається цінність. Зважаючи на це вважаємо за необхідне докладніше зупинитися на характеристиці означеної категорії. Передусім у довідкових джерелах цінність – це «те, що має певну матеріальну або духовну вартість; важливість чого-небудь» [169, с.516]. З педагогічних позицій привертає увагу визначення цінностей, запропоноване А. Гусейновим і Р. Апресяном: «Цінності – це значущі для людини об'єкти (матеріальні чи ідеальні). Тому у широкому значенні слова цінностями називаються узагальнені стійкі уявлення про щось як найкраще, що відповідає певним потребам, інтересам, намірам, цілям, планам людини (чи групи людей, суспільства)» [160, с.228]. Конструктивною нам видається позиція К. Клакхона і Ф. Стрдобека щодо визначення цінностей як «складних, певним чином згрупованих принципів, які надають стрункості й спрямованості різноманітним мотивам людського мислення і діяльності в ході вирішення загальних проблем» [232, с.5]. Цінності утворюються у свідомості людини в процесі освоєння нею світу, коли вирішується, що для неї є найважливішим. У результаті виробляється ціннісне ставлення людини до світу, найближчого оточення і самого себе.

У контексті вищезазначеного заслуговує на увагу позиція П. Сорокіна, який свого часу відзначав: «Будь-яка велика культура є не просто конгломерат різноманітних явищ, співіснуючих, але ніяк один із одним не пов'язаних, а є їх єдність чи індивідуальність, усі складові частини якої пройняті одним засадничим принципом і виражають одну, і головну цінність» [210, с. 429].

Пізніше з'явилося ширше розуміння культури, тісно пов'язане з побутом народу, його манерою мислити, відчувати, реагувати.

На даний момент у наукових джерелах наводиться безліч визначень культури. Зокрема такі, як:

культура – це сукупність духовних цінностей, способами вираження яких є мова, наука, література, мистецтво;

культура – сукупність досягнень людської спільноти у виробничому, суспільному й духовному житті;

культура – це історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, що виражається в певних формах і типах організації, житті і діяльності людей, в їх взаємовідносинах, а також у створених ними матеріальних та духовних цінностях [165, с.29].

У щоденному житті означене поняття здебільшого вживається у трьох основних значеннях:

1) сфера життя суспільства, що існує у вигляді системи установ і організацій, які займаються виробництвом та розповсюдженням духовних цінностей суспільства (громади, театри, музеї тощо);

2) сукупність цінностей і норм, властивих великій соціальній групі, народу чи нації (українська культура, культура молоді тощо);

3) високий рівень досягнень людини в будь-якій галузі (культура побуту, мистецька культура тощо).

Існує думка (Г. Захарова, Г. Єлизарова та ін.), що найбільш продуктивним із усього розмаїття трактувань культури слід уважати те, що демонструє її подібність з природою людської мови, віддзеркалюючи єдність трьох функцій: семіотичної, яка презентує систему закладених у ній цінностей; соціальної, що засвідчує існування тільки в суспільстві, забезпечує його цілісність і передачу системи цінностей від покоління до покоління; когнітивної, яка закладена в ментальних структурах індивіда та дозволяє йому інтерпретувати все, що відбувається навколо нього і з ним самим [165]. Таким чином, нами встановлено, що поняття «культура» включає в себе знання, структуру поведінки людської спільноти і систему властивих їй цінностей.

Зважаючи на полівалентність (багатозначність) означене поняття в цілому є досить складним. Підтвердженням цього є думка голландського науковця Г. Хофстеде про те, що культура – це «ментальне програмування людини», яке складається з моделей: як ми думаємо, як відчуваємо і як діємо. Джерелом цих ментальних програмувань є соціальне оточення, в якому людина зростає і

набуває свого життєвого досвіду (сім'я, школа, друзі, місце роботи тощо). При цьому дослідник виділяє в понятті «культура» дві частини: вузьку і широку. У вузькому значенні – це цивілізація або освіта та її результати, такі, як: виховання, мистецтво і література. За Хофстедом означене вузьке поняття – це «культура – 1». Щодо широкого поняття, то воно складається з достатньо простих елементів: їжа, вияв почуттів, фізична дистанція чи турбота про гігієну, що визначається Г. Хофстедом як «культура – 2» [230]. Зауважимо, що при зверненні до проблем міжкультурної комунікації важливо враховувати як широке, так і вузьке поняття культури, що дозволяє реалізувати багаторівневий підхід до досліджуваної дефініції.

В аспекті проблеми дослідження значний інтерес викликають напрацювання культурних антропологів Е. Сепіра [212], А. Кребера і К. Клакхона [233]. Так, Е. Сепір наголошує на існуванні трьох груп «смислів», які стосуються слова «культура». По-перше, культура може використовуватися як технічний термін етнологами й істориками культури, охоплюючи при цьому соціально успадковані риси матеріального і духовного життя людини (в такому значенні «культура» співвідноситься з поняттям «цивілізація»). По-друге, застосування означеного терміна є позначенням «умовного ідеалу індивідуальної вихованості». Культура в третьому розумінні позначає «не стільки те, у що вірить той чи інший народ, або що ним створене, скільки те, яким чином створене цим народом і те, у що він вірить, функціонує в його житті, яке значення це має для даного народу» [212, с. 468].

В інтерпретації А. Кребера і К. Клакхона поняття «культура» подається як сукупність матеріальних предметів, об'єктів, ідей, образів, створених самою людиною протягом її історії, як «друга природа», що утворює власне людський світ, на відміну від дикої природи. При цьому науковці наголошують, що «культура складається з виявлених і прихованих схем мислення і поведінки, що є специфічним досягненням людських спільнот, утілених у символах, за допомогою яких вони сприймаються і передаються від людини до людини і від покоління до покоління. Сюди необхідно долучити і ті досягнення, які

проявляються у створених культурним суспільством матеріальних благах. Ядром будь-якої культури є ідеї... і особливо цінності, що передаються за допомогою традицій. Культурні системи можуть розглядатися, з одного боку, як результат завершених дій, а з іншого, – як підґрунтя дії в майбутньому» [233, с. 161].

Згідно цього визначення цілком очевидним є сприйняття культури як складного феномена, що включає в себе як матеріальні і соціальні явища, так і різні форми індивідуальної поведінки й організованої діяльності людини, що допомагають їй зрозуміти власні дії, пояснити відмінності в поведінці, менталітеті, національному характері представників різних культур, а також людську здатність розвивати культуру через комунікацію, спілкування, різноманітні форми взаємодії і контактів.

За такого методологічного підходу, на думку Н.Паперної, культура як предмет вивчення культурної антропології постає у вигляді сукупності результатів діяльності людського суспільства в усіх сферах його життя, що зумовлюють спосіб життя нації, етносу, соціальної групи у будь-який конкретно історичний період [192]. Культура, уточнює науковець, є формою закріплення досягнутого, що виражається у зовнішній предметності матеріального і духовного розвитку суспільства, а також поведінки й духовних якостей людини. Основним елементом культури при цьому є її «коди», які схематично відображають особливості національного бачення світу, оскільки, за твердженням М. Фуко, «провідні коди будь-якої культури, які керують її мовою, схемами сприйняття, обміну, формами вираження і відтворення, цінностями, ієрархією практик, одразу визначають для кожної людини емпіричні порядки, з якими вона буде мати справу і в яких вона буде орієнтуватися» [219]. Як бачимо, культура є не тільки механізмом закріплення досягнутого, але й чинником регулювання характеру і спрямованості комунікації.

Конструктивною для нас є позиція М. Бахтіна і В. Біблера щодо розгляду культури передусім крізь призму особистості, людини як представника й носія

культури, а історії людства як «спіралі епох культури, їх діалогу». Зауважимо, для В. Біблера характерним є трьохаспектне розуміння культури:

- культура є формою одночасного буття і спілкування людей різних культур (минулих, теперішніх, майбутніх), формою самодетермінації індивіда, життя людини, свідомості і мислення, винаходу «світу вперше»;
- культура існує тільки в людині, породжується й транслюється через його твори і в процесі взаємодії, спілкування особистостей як спілкування культур, оскільки «...кожен індивід – цілісна, здатна нескінченно розвивати себе культура»;
- «культура – це спілкування індивідів як особистостей...», що є спілкуванням їх «як реальних (і потенційних) культур» [153, с.296].

У контексті дослідження із урахуванням вищезазначеного цілком правомірно виникає потреба в уточненні і розмежуванні понять «комунікація», «спілкування», «мова».

Зауважимо, термін «комунікація» (від латин. communication – повідомлення, передача, спілкування) – універсальне явище, що «використовується в трьох значеннях: 1) шлях повідомлення; 2) форма зв'язку; 3) акт спілкування, повідомлення інформації» – сьогодні використовується в різних галузях людської діяльності, де відбувається процес циркуляції інформації, і водночас, є об'єктом вивчення багатьох наук. Зокрема, з філософської позиції – це спілкування, обмін думками; передача інформації від однієї людини до іншої за допомогою знаків, зафіксованих на матеріальних носіях [218, с.269]. Будь-яка комунікація є соціальним процесом, який відбиває громадську структуру і виконує в ній функцію зв'язку, є ніби посередником між індивідуальною та суспільно усвідомленою інформацією.

У мовознавстві комунікація трактується як «спілкування, обмін думками, відомостями, ідеями тощо – специфічна форма взаємодії людей у процесі їхньої пізнавально-трудової діяльності... і характеризується функціонуванням мови...» [154, с.233] як національно-специфічного компонента культури, приналежності його носіїв до певного соціуму.

Лінгвістика займається проблемами вербальної (від латин. *verbalis* від *verbum* – слово) комунікації – нормативним і ненормативним уживанням слів і словосполучень у мові – усній і писемній, діалогічній і монологічній. Причому комунікація розглядається як спілкування носіїв не тільки різних мов, але й різних культур, де спільність певного мінімуму фонових знань є обов'язковою умовою адекватного взаєморозуміння комунікантів.

Психологія і психолінгвістика акцентують увагу на чинниках, які сприяють передачі й відтворенню інформації, причинах, що утруднюють процес міжособистісної й масової комунікації, а також на мотивованості мовної поведінки комунікантів.

У соціальній психології комунікація означає передачу інформації, повідомлень, відомостей між людьми, що може мати як двобічний, так і однобічний характер.

Принагідно зазначимо, що сучасні науковці інтенсивно обговорюють проблему взаємозв'язку категорій «комунікація» і «спілкування», які досить часто вживаються як синоніми. Більшість дослідників (К. Абульханова-Славська, О. Бодальов, Л. Буєва, М. Каган, О. Леонтьєв, Б. Ломов, А. Мудрик та ін.) вважають, що спілкування є комунікативною діяльністю. Зокрема, М. Каган стверджує, що «комунікація є чисто інформаційним процесом – передачею тих чи інших повідомлень», коли «суб'єкт передає деяку інформацію, яку одержувач повинен прийняти, зрозуміти, добре засвоїти і відповідно до цього діяти» [172, с.137]. Інші (В. Кричевський, В. Ширшов) схильні вважати, що спілкування є особливим видом комунікації. Заслуговує на увагу позиція А. Соколова щодо виокремлення трьох варіантів відносин між учасниками комунікації:

- суб'єкт – суб'єктні: діалог рівноправних партнерів, в якому виражається одна з форм комунікації, – спілкування;
- суб'єкт – об'єктні: комунікативна діяльність у формі управління, в якій адресант розглядає адресата як об'єкт комунікативної дії, як засіб досягнення своєї мети;

- об'єкт – суб'єктні: комунікативна діяльність у формі наслідування, коли адресант цілеспрямовано обирає адресата в якості зразка для наслідування, а останній може навіть не знати про свою участь в комунікації [209, с.24 – 28].

У руслі окресленого нам видається слушною думка В. Конецької щодо інтерпретації комунікації як:

- 1) засобу зв'язку будь-яких об'єктів матеріального і духовного світу;
- 2) спілкування – передачі інформації від людини до людини;
- 3) передачі й обміну інформацією в суспільстві з метою впливу на нього [178].

Науковець уточнює, що перше трактування означеного терміну пов'язане з проблемами диференціації і систематизації комунікативних засобів, які є різними за своєю природою, структурою, функцією й ефективністю. Друге пов'язане з проблемами міжособистісної комунікації, а третє – масової комунікації [179, с. 7].

Різні визначення дефініції «комунікація» дають підстави зробити висновок про те, що означене поняття імпліцитно припускає наявність зв'язку між людьми і визначається як акт спілкування. Мета будь-якого комунікативного акту полягає в тому, що в ході комунікації мовні партнери вступають у контакт, намагаючись впливати на думки, уявлення і знання один одного. При цьому основними компонентами комунікативного акту, згідно традиційно визначеної у лінгвістиці моделі комунікації в інтерпретації Р. Якобсона, є такі: адресант (відправник повідомлення); адресат (одержувач); контекст (має бути вербальним або припускати вербалізацію); код (повністю або частково спільний для адресанта і адресата); контакт (фізичний канал і психологічний зв'язок між адресантом і адресатом, що зумовлює можливість установити і підтримувати комунікацію [228].

Щодо феномена «спілкування» відзначимо, що за своєю суттю спілкування є процесом не міжіндивідуальним, а соціальним, який виникає «в силу суспільної потреби» і «суспільної необхідності» [182, с. 4]. Це широке й

ємне поняття. Це усвідомлений і неусвідомлений вербальний зв'язок, передача й отримання інформації, що спостерігається всюди і завжди [167, с. 322].

Зауважимо, більшість науковців (Г. Андрєєва, Т. Астафурова, Д. Градєв, В. Фурманова та ін.) дійшли правомірного висновку про те, що структура спілкування складається з трьох компонентів:

- комунікація (обмін інформацією);
- інтеракція (організація взаємодії);
- перцепція (почуттєве сприйняття як основа взаєморозуміння) [150].

На думку, Б. Паригіна [193] спілкування є складним і багатогранним процесом взаємодії та взаємовпливу людей один на одного, що може розглядатися не тільки як акт усвідомленого, раціонально оформленого мовного обміну інформацією, але й в якості безпосереднього емоційного контакту між людьми. Завдяки цьому спілкування формує міжособистісні і ділові стосунки між людьми, в тому числі й систему соціальних відносин.

Зауважимо, спілкування є не тільки необхідним, але й найбільш суттєвим соціально-психологічним аспектом будь-якої діяльності, оскільки саме у його процесі і тільки через спілкування може виявитися сутність людини. З цього приводу цікавим є висловлювання Л. Фейєрбаха, що «окрема людина як дещо відокремлене не містить людської сутності в собі ні як істота моральна, ні як мисляча. Людська сутність наявна тільки в спілкуванні, в єдності людини з людиною, в єдності, що спирається лише на реальність різниці між Я і Ти» [216, с.203].

У контексті вищезазначеного цілком правомірно стверджувати, що розвинута здатність людини до розуміння інших людей є раціональною основою процесу міжособистісного спілкування. Не можна не погодитися в цьому зв'язку з Л. Виготським, який характеризує спілкування як «процес, що базується на усвідомленому розумінні й передачі думок і переживань, які потребують відповідної системи засобів» [157, с.51].

Отже, спілкування служить: 1) каналом, за яким здійснюється пізнання; 2) засобом, що розвиває індивідуальність; 3) інструментом виховання необхідних

рис особистості; 4) способом передачі досвіду й розвитку вміння спілкуватися [180, с.29].

Конструктивною в аспекті дослідження є позиція соціальних культурологів (Б. Єрасов) щодо виокремлення двох підходів, пов'язаних із вивченням феномена «спілкування»: інструментальний (або адаптивний) і розуміючий (або розвивальний). Інструментальний підхід націлений на досягнення практичного результату – контакту представників різних культур, що базується на вивченні механізмів комунікації й адаптації, особливостей їхньої мовної і немовної поведінки, впливу цінностей і стереотипів на міжкультурне спілкування. Розвивальний підхід дозволяє вивчити зміни в культурі особистості, що відбуваються в результаті «зустрічі з іншим світом», перспективи формування особистості – посередника між культурами.

Цілком очевидно, що, коли йдеться про спілкування представників двох різних культур, ми вступаємо у сферу проблематики міжкультурної комунікації, де взаємодіють мова, культура й особистість. Причому ця взаємодія виступає в різних модифікаціях.

Зауважимо, роль взаємодії мови і культури в процесі комунікації є предметом досліджень багатьох науковців, починаючи з XIX століття і по теперішній час (С. Артановський, Ф. Боас, Г. Брутян, Д. Віко, І. Гердер, В. Гумбольдт, Е. Сепір та ін.). Акцентується на тому, що мова – це система дискретних (виразних) звукових знаків, які виникли і розвиваються в людському суспільстві, слугують цілям комунікації й здатні виразити всю сукупність знань і уявлень людини про світ. Однак, ми солідарні з думкою Є. Верещагіна і В. Костомарова, що навіть володіючи однією й тією ж мовою, люди не завжди можуть правильно зрозуміти один одного і причиною цього є саме розбіжність культур.

Безсумнівно, мова не є чимось «безликим», а, передусім, – це спосіб збереження її носієм (народом) своєї культурно-етнографічної неповторності, це «соціально-поведінковий універсум», члени якого об'єднані спільними для всіх представників цієї системи законами світосприйняття, єдиними уявленнями про

ситуативну взаємодію, що неминуче виявляється в комунікації. Насамперед саме мова сприяє тому, що культура може бути як засобом спілкування, так і засобом відокремлення людей.

На підтримку думки Л. Свойкіної [204], еволюцію поглядів учених на проблему взаємозв'язку та взаємодії мови і культури вважаємо за доцільне представити її таким чином:

- будь-яка культура (матеріальна, духовна, національна) втілюється в мові (В. Гумбольдт, О. Потебня та ін.);
- національний характер культури виявляється в мові за допомогою бачення світу, тобто мові властива специфічна для кожного народу внутрішня форма, що є вираженням «народного духу» і його культури (Д. Віко, В. Гумбольдт, Е. Сепір та ін.);
- мова – це те, що лежить на поверхні буття людини в культурі; це ланка між людиною і навколишнім світом (Ф. Боас, Є. Верещагін, В. Костомаров та ін.);
- мова і дійсність взаємопов'язані і структурно схожі; мова включена в культуру, так, як і культура включена в мову, тобто мова, культура, навколишній світ взаємопов'язані (Ю. Ємельянов, С. Тер-Мінасова та ін.);
- мова – це спосіб адаптації людини до умов довкілля, організації і координації людської діяльності; засіб адекватної оцінки об'єктів, явищ, їх співвідношень; інструмент культури, що впливає на формування особистості через мову, менталітет, традиції і звичаї свого народу, а також специфічний культурний образ світу (Є. Верещагін, В. Воробйов, Ю. Прохоров, С. Тер-Мінасова та ін.) [204, с.30] .

Нам видається правомірною позиція науковців (В.Воробйов, Є. Верещагін, Г. Колшанський, В. Костомаров та ін.) щодо розгляду мови як продукту культури і водночас її важливої складової частини та умови, необхідної для існування культури. Відтак, якщо кожен носій мови є одночасно і носієм культури, то мовні знаки здатні виконувати функцію знаків культури і одночасно слугувати знаряддям подачі основних настанов культури.

Отже, можна стверджувати, що завдяки мові відбувається процес передачі соціального досвіду, культурних традицій і звичаїв від покоління до покоління, адаптація до нових соціокультурних умов, комунікації між різними народами й культурами, тобто мова є вербальним засобом комунікації в цілому і міжкультурної комунікації зокрема.

Акцентуємо, що поняття «міжкультурна комунікація» викликає безліч суперечок і дискусій у науковому світі. Однак вважається, що воно з'явилося в результаті компромісу як синонімічне до понять «крескультурна (від англ. cross – пересікати, переходити), інтеркультурна, міжетнічна комунікація, міжкультурна інтеракція» тощо.

Принагідно зазначимо, що досліджуване поняття вперше було сформульоване у 1954 році в роботі Г. Трагера і Е. Холла «Культура і комунікація. Модель аналізу», де під міжкультурною комунікацією розумілась ідеальна мета, до якої повинна прагнути людина у своєму бажанні якомога краще й ефективніше адаптуватися до навколишнього світу. У процесі подальших теоретичних розробок були визначені найбільш характерні риси міжкультурної комунікації, передусім усвідомлення її учасниками культурних відмінностей один одного. З'ясовано, що за своєю суттю міжкультурна комунікація – це завжди міжособистісна, міжперсональна комунікація в спеціальному контексті, коли один учасник виявляє культурні відмінності іншого, тобто в міжкультурній комунікації виявляється культурно-прагматична спрямованість спілкування [158].

Конструктивною вважаємо позицію американського лінгвіста М. Проссера, який пропонує таке визначення поняття «міжкультурна комунікація»: «...іноді вона називається крескультурна чи транскультурна – це міжособистісна комунікація, яка має додаткові характеристики – подібність і відмінність у мовах, невербальних засобах спілкування, способах сприйняття, цінностях і образах мислення» [234].

Існує думка [192, 204, 165], що міжкультурна комунікація базується на символічній взаємодії між індивідуумами і групами, культурні відмінності яких

можна розпізнати. При цьому сприйняття та ставлення до цих відмінностей впливають на вид, форму і результат контакту, кожен учасник якого володіє своєю власною системою правил для кодування й розкодування надісланих і одержаних повідомлень. За такого підходу ознаки міжкультурних відмінностей правомірно інтерпретувати як відмінності вербальних і невербальних кодів у специфічному контексті комунікації. До того ж на процес інтерпретації, окрім культурних відмінностей, впливають вік, стать, професія, соціальний статус комуніканта, а ступінь міжкультурності кожного конкретного акту комунікації залежить від толерантності, відкритості, заповзятливості, особистого досвіду його учасників. Щодо толерантності (від латин. *tolerans* – терплячий), то у вищезазначеному контексті вона розглядається як відображення рівності всіх культур, визнання і прийняття індивідуальних відмінностей, уміння слухати, спілкуватися один із одним, розуміти один одного. З відкритістю пов'язана здатність людини терпимо ставитися до проявів чужого, незвичного в інших культурах, готовність до міжкультурного спілкування.

Зауважимо, мета будь-якого комунікативного акту полягає в тому, що в ході комунікації мовні партнери не просто обмінюються інформацією, а й оцінюють комунікативну (вербальну і невербальну) поведінку один одного, вступають у контакт, намагаючись впливати на думки, уявлення та знання один одного, тому що мовний вплив людей один на одного під час спілкування, за твердженням Т. Дридзе, завжди пов'язаний із перебудовою індивідуальної свідомості (картини світу) суб'єкта. При цьому думки й уявлення комунікантів можуть не співпадати, оскільки соціальний досвід і рівень когнітивної свідомості партнерів із комунікації може бути різним. До того ж будь-яке спілкування, професійне в тому числі, має три взаємопов'язаних аспекти – пізнавальний (когнітивний), афективний (емоційний) і поведінковий. У ході спілкування між представниками різних культур це особливо важливо, адже розбіжності виявляються на всіх трьох рівнях і для досягнення взаєморозуміння своєю мовну і немовну поведінку необхідно будувати з урахуванням цих відмінностей [162].

У руслі пізнавального аспекту різниця спостерігається у структурі пізнання, тобто концептуальній картині світу, завдяки якій отримується інформація. Саме відмінності у концептах, способах категоризації та інтерпретації відрізняють одну культуру від іншої. Тому лише оволодіння способами світосприйняття іншої культури відкриває можливості людині дивитися на навколишню дійсність «одними очима» з представниками цієї культури.

Однак для вибудовування ефективних міжкультурних стосунків не достатньо розуміння означеного процесу лише на раціональному рівні. Необхідно знати, які емоційні прояви і висловлювання можна дозволити собі при спілкуванні з іноземцями, оскільки в кожному суспільстві існують певні критерії сентиментальності й емоційності. Цілком очевидно, що в даному випадку відбуваються зміни на афективному рівні.

Поведінковий аспект спілкування віддзеркалює вміння і навички щодо дії у конкретних ситуаціях, оскільки у моделях поведінки також виявляється національна специфіка, де в силу вступає так званий «комунікативний кодекс» [175, с.78], що являє собою систему принципів регулювання поведінки комунікантів.

Згідно з визначенням Ф. Бацевича, міжкультурна комунікація – це «процес спілкування (вербального і невербального) людей (груп людей), які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, як правило, послуговуються різними ідіоетнічними мовами, відчувають лінгвокультурну «чужинність» партнера з спілкування, мають різну комунікативну компетенцію, яка може стати причиною комунікативних невдач або культурного шоку в спілкуванні» [152, с. 9].

Конструктивною нам видається позиція І.Халєєвої щодо трактування міжкультурної комунікації як сукупності специфічних процесів взаємодії людей, які належать до різних культур і мов. При цьому вони усвідомлюють той факт, що кожен із них є «іншим», кожен сприймає «чужинність» партнера [221, с. 11]. Однак комунікантів об'єднує й дещо спільне – процес соціалізації, в ході якого

засвоюються культурні стереотипи, коли людина починає ідентифікувати себе з конкретним етносом і усвідомлювати себе його членом.

Оскільки термін «етнос», уведений у систему наукових понять Ю. Бромлеєм [155], служить для позначення спільності людей, об'єднаних єдиною географічною територією (або географічним простором), реально-економічними зв'язками, говорять взаємо зрозумілою мовою, зберігають свою національно-культурну специфіку й усвідомлюють себе окремою самостійною групою, в межах міжкультурної комунікації вважаємо за необхідне акцентувати увагу на міжетнічній комунікації як спілкуванні між особами, представниками різних народів (етнічних груп). На нашу думку, поняття «міжетнічна комунікація» конкретизує феномен міжкультурної комунікації, дозволяє розглядати його в конкретних історичних і природних умовах буття етносів, їхнього способу життя, культури, мови, релігії. Свій культурний спадок (субкультуру) етнічні групи передають від покоління до покоління, обмінюючись культурними досягненнями, зберігаючи свою ідентичність серед домінуючої культури. Суттєвим є те, що міжетнічна комунікація може бути як стабілізуючим чинником, метою якого є досягнення миру і злагоди, так і дестабілізуючим – війни, ворожнечі між народами. Це посилює необхідність глибоких знань у галузі специфіки сучасної міжетнічної комунікації, що складається в умовах глибоких інтернаціональних процесів, викликаних до життя особливостями інформаційної цивілізації, як історично визначеної, спрямованої взаємодії, взаємовпливу між етносами, культурного запозичення і взаємопроникнення.

На основі вищезазначеного та концептуальних ідей науковців (Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, В. Фурманова та ін.) виділимо такі ключові твердження:

- міжкультурна комунікація – це взаємодія культур, що здійснюється в певному просторі і часі, де феномен культури розглядається як родове поняття, культурні контакти набувають різних форм, які знаходять своє вираження в дотикові, взаємовідношенні, синтезі, доповнюваності й діалогові;

- міжкультурна комунікація – це взаємодія культур, за якої вони вступають у діалог, відбувається їх актуалізація, внаслідок чого виявляється загальнолюдське і специфічне кожної культури як системи;

- міжкультурна комунікація – це взаємодія культур, що отримує свою екстеріоризацію через мову і вербальний зміст, які створюють специфічну картину світу [220, с.17].

Цілком правомірною є думка науковців (Н. Паперна, В. Фурманова та ін.) щодо виокремлення властивостей міжкультурної комунікації, які розкривають її сутність. А саме:

1) діалогу культур, де міжкультурна взаємодія може бути інтерпретована як процес трансляції культури, національно-культурних традицій в аспекті засвоєння відповідної інформації на рівні суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних відносин;

2) інтеракції, тобто міжкультурної взаємодії, в якій комуніканти є представниками різних лінгвістичних комунікативних об'єктів [192].

Уважаємо за необхідне зацентувати увагу на окреслених позиціях. Передусім відзначимо, що діалог (від грецьк. *dialogos* – розмова, бесіда) як феномен культури і форма комунікації – достатньо багатогранне явище, яке трактується як розмова, переговори, вільний обмін думками між двома особами; як функціональний різновид мови; як спосіб зображення характерів персонажів і розвитку сюжету літературного твору, як спосіб існування особистості тощо. Щодо останнього твердження людина розкривається в людині, як наголошує М. Бахтін, лише у взаємодії з іншими: «Бути – значить спілкуватися діалогічно» [151, с. 270]... небуття – це непочутість, невизнаність... Бути – значить бути для іншого і через нього для себе [151, с. 312]. Як бачимо, діалектика «я – для себе» і «я – для інших» своєрідно розглядається науковцем як спосіб існування особистості, а діалог як спів-роздум, спів-розуміння, згода. За такого підходу видається за можливе визнати достатньо універсальний характер означеного феномена, що розширює можливості його застосування, зокрема у сфері міжкультурної комунікації, взаємодії людей різних культур, розкриваючи такий

суттєвий факт соціальної реальності, як обопільність очікування згоди (консенсусу) і взаєморозуміння взаємодіючих сторін. При цьому міжкультурна комунікація може розглядатися в діалозі культур у різних аспектах:

- за певних умов може ототожнюватися зі змістом поняття «діалог культур» як чинник соціальної комунікації;
- може бути соціокультурним механізмом стабілізації культурної комунікації, орієнтованої на активізацію інтегративних процесів духовного і матеріального життя суспільства.

У першому аспекті конкретний зміст поняття «діалог культур» розкривається в культурно-історичній взаємодії етносів, спрямованій на співдружність і згоду між ними. Причому як чинник соціальної комунікації вона засвідчує різноманітність історичних форм розв'язання територіальних, етноконфесійних, економічних чи політичних суперечностей між народами (військовим шляхом, періодичними локальними конфліктами чи методом переговорів). Зауважимо, що саме метод переговорів можна розглядати як варіант вияву діалогу культур при розв'язанні міжетнічних конфліктів, адже порозуміння і взаєморозуміння, як слушно відзначає Г. Захарова, стабілізують суспільні процеси, створюють умови для розвитку культурних чинників регламентації комунікативної взаємодії [165, с. 51].

У другому випадку мається на увазі вузький смисл поняття «діалог культур», де акцентується на структурно-функціональному статусі компонентів діалогу культур, які групуються навколо певних сфер культури за такими ознаками: прагматична, лінгвістична, семантична. Передусім, має місце прагматична мета виживання культури народів, практичної доцільності засвоєння елементів «чужої» культури, що веде до розуміння й оцінки своєї культури, взаємозбагачення культур, досягнення згоди, взаєморозуміння. Саме ці ознаки розкривають механізм соціальної ідентифікації, що забезпечує розуміння можливих результатів комунікації, в даному випадку – діалогу: зміни у знаннях, настановах і мотивах поведінки, у поведінці (діях) партнерів. А досягнення взаєморозуміння як умови діалогу розкриває варіанти витлумачення

мотивів поведінки комунікантів, роль культурних факторів у вирішенні питань, пов'язаних із необхідністю досягнення згоди, порозуміння, успіху.

Крізь призму вищевикресленого цілком прийнятним вважається трактування діалогу культур як комунікативної дії, орієнтованої на взаєморозуміння, що досягається в інтерактивній взаємодії і передбачає відтворення культури, а також – особистісних якостей індивіда [229].

Привертає увагу позиція науковців (Ю. Дешерієва, Н. Паперна, Л. Харченкова та ін.) щодо виокремлення таких аспектів діалогу культур:

- білінгвістичний, який включає розробку проблем інтерференції (лінгво- і соціокультурної), кодового переключення, мовного дефіциту, конвергенції і дивергенції культур тощо;
- прагматичний, що передбачає розробку лінгвопрагматики при дослідженні міжкультурної комунікації (специфіка взаємодії різнонаціональних комунікантів, особливості реалізації інтенцій учасників діалогу культур тощо);
- когнітивний – дослідження когнітивних особливостей шляхом сприйняття і розуміння мови й культури різними національними контингентами суб'єктів учіння;
- аксіологічний, спрямований на виявлення оцінювальних характеристик, які «приписуються» явищам мови і культури, що вивчаються представниками різних національних культур;
- естетичний, що розкриває шляхи естетичного досягнення мови і культури різних національностей [192].

На нашу думку, такий підхід створює передумови для всебічного вивчення комунікативної взаємодії мовних партнерів, які належать до різних культур.

До того ж діалог культур виконує й роль інформаційної комунікації, віддзеркалюючи суть її трьох соціально значущих структурних компонентів:

- 1) соціальний статус комунікантів, їхні соціальні ролі в комунікативній ситуації;
- 2) соціально зумовлене ставлення до адресату;
- 3) соціально значуща оцінка самої інформації [178].

Своєрідним типом міжкультурної комунікації у контексті діалогу культур є викладання іноземних мов, де культурна взаємодія представників різних лінгвокультурних спільнот може бути як безпосередньою (прямі контакти), так і опосередкованою (робота з текстом, твором як абстрактною моделлю іншої культури), може будуватися також на внутрішньому діалогові свідомості і мислення людини з уявним світом та іншими людьми (наприклад, ідентифікація себе з образами художніх творів). На думку Т. Дридзе, структура діалогу при цьому може включати такі компоненти: автор – текст – реципієнт. Створення тексту в діалозі здійснюється як автором, так і реципієнтом, коли вони міняються місцями, а текст одного ніби накладається на текст іншого, відтворюючи послідовний ланцюг подій: мотив – задум – текст. Водночас, зворотній зв'язок як обов'язковий момент діалогу відбувається в аналогічній структурі, але в іншій послідовності: текст – задум – мотив. Це дозволяє розширити межі адекватного розуміння тексту в діалогічній ситуації з боку автора і реципієнта. Однак обов'язковою умовою здійснення такої комунікації є відносно однакове бачення ситуації комунікантами, відповідність знань, орієнтацій, ціннісних настанов, що є суттєвим у контексті проблеми дослідження [162].

Зазначимо, що, на думку науковців (Є. Верещагін, В. Костомаров, Є. Тарасов, Є. Прохоров, Ю. Сорокін та ін.) у міжкультурній комунікації будь-який текст – це багаторівневе ментальне утворення, що відображає конвенціональні психічні і когнітивні образи представників певної лінгвокультурної спільноти. Зокрема, зауважується, що «психіка людини – це своєрідна модель суспільства, модель у тому значенні, що психіка особистості – це хранителька культурно-національних еталонів, сприйняття, розумової і операційної діяльності, спілкування» [211]. У зв'язку з цим незнайома культура може розглядатися як самоорганізована система, яка володіє специфічним набором кодів, чужих для представників іншої культури.

Закономірно постає питання щодо з'ясування можливостей встановлення діалогу між людьми різних культур. Зокрема, А. Гуревич, виокремлює два шляхи здійснення цього процесу. По-перше, для суб'єктивного сприйняття чужої

культури, наголошує науковець, необхідно відкидати все, що лежить за межами культурного тексту, залишаючи лише те, що відповідає власному розумінню останнього. Цей шлях полегшує адаптацію тексту до свого світосприйняття й усвідомлення культури «чужого». Суть іншого шляху полягає в пошуку шляхів найбільш глибокого занурення у смисл «чужої» культури без втрати її своєрідності [159]. Ми переконані, що саме другий шлях допомагає уникнути суб'єктивізації інтерпретації тексту в діалогові культур, порушення культурних традицій тощо.

Одним із чинників, які розкривають характерні ознаки діалогу культур, на нашу думку, є культурно-комунікативна сумісність, що виражає соціокультурну спрямованість спільної діяльності людей у їхньому прагненні досягти згоди і забезпечується відповідною базою дискурсу: ціннісно-нормативна орієнтація, загальноприйняті етикетні норми поведінки, суспільна оцінка соціокультурного досвіду народу, спільність духовних спрямувань щодо здійснення діалогу.

Як можливий варіант міжкультурного діалогу розглядається розгортання двох суперечливих типів відносин – «ситуація розуміння» і «ситуація нерозуміння», межа між якими відносна, динамічна й умовна, де нерозуміння слугує поштовхом, підґрунтям для розширення меж розуміння, де варіанти пристосування власного внутрішнього світу до можливостей вираження смислу і значення іншої культури збільшуються в міру виходу особистості у раніше недоступну предметність культури на основі вже наявних настанов і орієнтацій [186].

Саме в діалогізмі виявляється цілісність позиції, цілісність особистості через відкритість суспільства, взаємозбагачення «інформаційного поля» (мова, знання), постійну взаємодію.

Таким чином, можна стверджувати, що міжкультурна комунікація – це галузь соціальної реальності, змістом якої є процес взаємодії культур, а основним посередником – людина як носій (передавач, інтерпретатор, перекладач) інформації, мовна особистість, яка, за твердженням І. Миронової [187] виступає у ролі медіатора культур. Медіатор культур – це особистість, що

має готовність і бажання вступити у міжкультурну комунікацію, володіє достатніми знаннями мовної норми і специфічними вміннями комунікативної (мовної та немовної) поведінки, здатністю досягати взаєморозуміння, позитивно ставлячись до інших культур та їх представників. Така особистість має володіти ситуативною гнучкістю, широким поведінковим репертуаром, полікультурністю поглядів, «що передбачає не тільки збереження своєї культури, але й збагачення її внаслідок визнання і прийняття іншої культури, готовності до освоєння інших культур» [196, с.18].

Наведені вище міркування дозволяють відзначити наступне:

- міжкультурна комунікація має багатоаспектний характер, що розкриває її інтегративну природу;
- зміст міжкультурної комунікації базується на інтеграції трьох найважливіших складових: мови, що відображає культуру народу; культури, що передає особливості суспільно-історичних умов; особистості, яка формується у ході освітньої і соціальної діяльності.

Під міжкультурною комунікацією розуміють функційно зумовлену комунікативну взаємодію людей як носіїв різних культурних спільнот, що орієнтована на взаємопроникнення культурно-комунікативних смислів, досягнення взаєморозуміння з урахуванням і збереженням «національної картини світу», їх взаємозбагачення в соціокультурному й духовному планах. Це тривалий процес, пов'язаний із подоланням негативних стереотипів, формуванням готовності особистості до діалогу та культурної комунікації.

Стрімко зростаюча інтенсивність і динамічність сучасного суспільного розвитку, міжнародних контактів зумовлює потребу в таких фахівцях, які усвідомлюють глобальну міжнаціональну взаємозалежність, розуміють необхідність міжнародної солідарності і співдружності й підготовлені до конструктивної життєдіяльності у багатокультурному просторі в умовах міжкультурної комунікації. Перед вищою школою при підготовці такого спеціаліста стоїть завдання навчити його як носія образу однієї соціально-культурної спільноти розуміти (осягати) носія іншого мовного образу світу,

оскільки сам процес освіти розглядається сьогодні багатьма науковцями не тільки як шлях оволодіння особистістю певною професією, але і як спосіб прилучення її до сучасної культури.

Педагогічні дослідження засвідчують, що процес формування готовності студентів до міжкультурної комунікації є неперервним оволодінням культурою, засвоєнням й активним відтворенням суспільного досвіду, набуттям необхідних для життя серед людей знань, умінь і навиків, тобто соціалізацією особистості, яку цілком правомірно схарактеризувати як її акультурацію.

У зв'язку з цим у контексті формування готовності студентів до міжкультурної комунікації виникає необхідність уточнення змісту поняття «соціалізація». Так, у філософському енциклопедичному словнику категорія «соціалізація» розглядається як процес засвоєння індивідом певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати в якості повноправного члена суспільства. Соціалізація включає як соціально-контрольовані процеси цілеспрямованого впливу на особистість (виховання), так і стихійні, спонтанні процеси, які впливають на її формування [218, с.603].

За твердженням М. Дьяченка і Л. Кандибович, соціалізація особистості – це процес, у ході якого людина з певними біологічними задатками і психологічними схильностями набуває якості, досвіду, необхідних для життєдіяльності в суспільстві. При цьому особлива роль у процесі соціалізації належить мові, оскільки саме в ній, у концентрованій формі міститься соціальний досвід попередніх поколінь, націй, народів, народностей [164, с.264]. Тобто очевидно, що процеси соціалізації є провідною ланкою в системі засвоєння мови через соціалізацію.

Існує думка [198], що до головних феноменів соціалізації слід віднести засвоєння стереотипів поведінки, соціальних норм, звичаїв, інтересів і ціннісних орієнтацій. Засвоєння соціального досвіду відбувається у вигляді чотирьох послідовних стадій: знання (вихідна інформація); соціально-психологічний стереотип сприйняття (валентне ставлення до культивованого значення);

настанова (готовність діяти у відповідності із значенням); спонукання (вольове зусилля для переростання готовності в дію).

Щодо терміна «стереотип» (грецьк. stereos – твердий, typos – відбиток) відзначимо, що вперше він був уведений у науковий обіг американським соціологом і журналістом У. Ліппманом як особлива форма сприйняття навколишнього світу, що справляє значний вплив на дані наших почуттів до того, як ці дані дійдуть до нашої свідомості [185]. На думку дослідника, людина, намагаючись досягнути навколишній світ у всій його суперечності, створює «картину у своїй голові» відносно тих явищ, які вона безпосередньо не спостерігала. Подібні уявлення-стереотипи формуються під впливом культурного оточення індивідуума, дозволяючи людині скласти уявлення про світ у цілому і вийти тим самим за межі свого вузького соціального, географічного і політичного довкілля.

Психолог О. Кленберг вважає, що стереотип «...це картина в розумі людей відносно їхньої власної чи інших національних груп» [231].

Принагідно відзначимо, ще у 60-ті роки ХХ століття було сформульоване достатньо ємне визначення стереотипів: «Етнічні стереотипи втілюють властиві буденній свідомості уявлення про свій власний та інші народи, не просто сумуючи певні відомості, але й виражаючи емоційне ставлення до об'єкта. У них своєрідно сконцентрована вся історія міжетнічних стосунків» [177, с.219].

Як вітчизняні, так і зарубіжні науковці (С. Андреева, І. Кон, У. Ліппман, І. Марковіна, А. Павловська, М. Сафіна, Ю. Сорокін та ін.) багато уваги приділяють вивченню стереотипів. Здійснюються спроби виявити шляхи формування й поширення національних стереотипів у суспільстві, обговорюються питання їх впливу на стосунки між народами. Так, на думку М. Сафіної, існує дві категорії стереотипів: поверхневі та глибинні. Поверхневі стереотипи – це уявлення про той чи інший народ, які зумовлені історичною, міжнародною, внутрішньополітичною ситуацією чи іншими часовими чинниками. Вони змінюються залежно від змін у світі й суспільстві, а тривалість їх побутування залежить від загальної стабільності суспільства. Глибинні ж

стереотипи є незмінними. Вони є напрочуд стійкими і становлять найбільший інтерес для дослідників [203].

Підкреслюється той факт, що знання стереотипів допомагає у спілкуванні з іншими народами, адже, якщо ти знаєш як тебе сприймають, спілкування значно спрощується. Це дозволяє стверджувати, що вивчення етнічних стереотипів у контексті формування готовності до міжкультурної комунікації є надзвичайно важливим як у теоретичному, так і практичному плані.

Теоретичний аналіз, здійснений у процесі дослідження, дозволив виявити різновекторність наукових позицій щодо трактування змісту поняття «готовність». Передусім у довідковій літературі «готовність» подається як «згода зробити щось, стан підготовленості до чогось, ...стан зрілості» [189]. Тобто означений феномен розглядається як первинна і обов'язкова умова успішного виконання будь-якої діяльності.

Додамо також, що готовність до діяльності ми ототожнюємо з готовністю до міжкультурної комунікації, оскільки аналіз наукових джерел переконав, що поняття «спілкування», «комунікація» традиційно пов'язується з категорією «діяльність»: «поведінка людини, за твердженням Б.Ананьєва, є не тільки складним комплексом видів її соціальної діяльності, за допомогою яких опредмечується навколишня природа, але і спілкуванням, практичною взаємодією з людьми у різних соціальних структурах» [148, с.315].

Зауважимо, що феномен «готовність» пов'язаний із поняттям «підготовка». Однак вони не є синонімічними, хоч і пов'язані між собою, взаємозалежні і взаємозумовлені, оскільки будь-яка якість готовності фахівця здебільшого визначається змістом та рівнем його підготовки. Тому не випадково під поняттям «підготовка» розуміється динамічний процес, кінцевою метою якого є формування такої інтегративної якості особистості, якою є готовність. Більшість дослідників розглядають підготовку як умову успішного й ефективного виконання діяльності, а результат професійної підготовки позначають терміном «готовність».

У психолого-педагогічних дослідженнях (М. Дьяченко, Л. Кандилович [163, с. 17], К. Дурай-Новакова [161], О. Леонтьєв [182], В. Сластьонін [206] та ін.) готовність до будь-якої діяльності тлумачиться як стан і як якість особистості, зокрема, як стан підготовленості до чогось, суб'єктивний стан особистості (К. Платонов, М. Левітов) [195]; усвідомлення людиною моделі завдань, еталонів імовірного поведіння, визначення оптимальних способів діяльності; певний рівень знань, умінь, що лежить в її основі; налаштованість щось зробити; складна інтегративна якість особистості (А. Линенко [184], Р. Пріма [197] та ін.). Зокрема, привертає увагу науковий підхід А. Линенко щодо трактування готовності як цілісної інтегративної якості особистості, яка характеризує її емоційно-когнітивний та вольовий стан у момент включення у діяльність певної спрямованості, виникає поступово під впливом досвіду людини, її позитивного ставлення до діяльності, усвідомлення власних мотивів і потреб у ній, об'єктивації у знаннях та вміннях предмета діяльності й способів взаємодії з ним [184].

При цьому в психології акцентується на категорії «часова готовність», яка характеризує готовність як стан особистості [176], що визначає продуктивність діяльності в конкретний момент часу, в конкретних умовах. Окрім готовності як психологічного (часового) стану, існує й виявляється, на думку М. Дьяченка та Л. Кандилович, тривала готовність особистості, що відображає:

- її позитивне ставлення до того чи іншого виду діяльності;
- риси характеру, мотиви, адекватні вимогам діяльності;
- необхідні знання, вміння, навички, стійкі процеси сприйняття, уваги, мислення, емоційні й вольові прояви [163].

Цілком очевидно, що тривала готовність до діяльності є усталеною характеристикою особистості (її якості). Як бачимо, попри відмінності у конкретному трактуванні, поняття «готовність» розуміється як особливий, тривалий або короткочасний стан людини, її особистості, що дозволяє сприймати чи діяти в певній ситуації. При цьому готовність може бути актуальна і фіксована. Зокрема, актуальна готовність припиняється одразу ж після

завершення регульованої нею дії і змінюється іншою формою. Фіксована ж готовність виникає на основі потреби та багаторазово реалізується в одній і тій же ситуації, оскільки після завершення дії вона не зникає, а переходить у потенційний стан діяти аналогічно за умови виникнення подібного поєднання потреби й ситуації [226, с.16].

К. Платонов відповідно до запропонованої ним концепції щодо підструктур особистості у структурі готовності виокремлює три взаємопов'язані складові: моральну, психологічну і професійну готовність [195]. При цьому якості, що визначають моральну готовність, науковець відносить до соціально зумовленого боку особистості; психологічну – до інтеграційного, який поєднує індивідуальні особливості психічних процесів; професійну – до досвіду особистості.

Акцентуємо, що у практиці вузівської освіти розвиток готовності студента до міжкультурної комунікації залежить від взаємодії зовнішнього і внутрішнього боку процесу навчання, де зовнішніми умовами ми визначаємо цілі, методи, зміст, засоби, джерела, компетентність, а внутрішніми, що сприяють підвищенню ефективності процесу розвитку готовності студентів до міжкультурної комунікації, – їхнє ціннісне ставлення до змісту та способів пізнання, мотивацію вивчення іноземної мови, очікування і домагання, проектування професійно значущих перспектив діяльності. За збігом зовнішніх умов і внутрішніх обставин виникає психічний стан, який називається настановою.

Для нашого дослідження важливим є положення про те, що функцію готовності виконує настанова. Саме тому в контексті психологічної готовності акцентуємо увагу на фундаментальних дослідженнях Д. Узнадзе щодо феномена «настанова особистості». Зокрема, він відзначав, що «ми називаємо настановою готовність до певної активності, виникнення якої залежить від наявності таких умов: від потреби, що актуально діє в даному організмі, і від об'єктивної ситуації задоволення цієї потреби» [214, с.7]. Суттєвим є те, що ця настанова, уточнює

науковець, з'являється під впливом не тільки дійсності, але й слова, мови, вербальних засобів спілкування між людьми.

Ми підтримуємо думку С. Рубінштейна, що «настанова особистості – це зайнята нею позиція, яка полягає у певному ставленні до визначених цілей і завдань. Настанова особистості у широкому, узагальненому значенні містить вибіркоче ставлення до чогось значущого для особистості, прилаштування до відповідної діяльності чи способу дії особистості в цілому, включаючи її психофізіологічну будову» [200, с.520].

Аналогічної позиції дотримується і В. Дружиніна, розуміючи під настановою «деякий цілісний стан суб'єкта, загальну налаштованість, готовність до певного типу психічної діяльності» [208].

За визначенням М. Дьяченка і Л. Кандилович, настанова – це «готовність до реалізації актуальної в даній ситуації потреби» [163, с.303], оскільки діяльність виникає кожного разу за наявності і взаємодії двох чинників: зовнішнього, об'єктивного, тобто середовища, в якому має задовольнятися та чи інша потреба, і внутрішнього, суб'єктивного – самої потреби, що буде задовольнятися в певному середовищі.

Цілком обґрунтованою вважаємо позицію науковців [163] щодо розгляду настанови як «передстартової» готовності особистості до стійкої, цілеспрямованої діяльності. За такого підходу у психолого-педагогічних дослідженнях окреслилась проблема соціальної настанови, під якою розуміються соціальні позиції особистості, що проявляються у вибірковій змобілізованості й готовності до діяльності, спрямованої на досягнення значущих цілей.

Суттєвим в аспекті дослідження є те, що соціальній настанові в англійській мові відповідає поняття «атітюд», уперше введене в науковий обіг У. Томасом і Ф. Знанецьки у 1918 р. Цей термін визначався науковцями як стан свідомості, що регулює відносини і поведінку людини у зв'язку з певними об'єктом і умовами, а також психологічне переживання ним соціальної цінності, значення або смислу об'єкта [163].

Зауважимо, атитюд формується на підставі попереднього соціально-психологічного досвіду, розгортається на усвідомленому і неусвідомленому рівнях та регулює (спрямовує, управляє) поведінку індивіда.

Акцентуємо увагу на провідних ознаках атитюду – соціальний характер об'єктів, з якими пов'язані відносини і поведінка людини, усвідомленість цих стосунків, їх емоційний компонент, а також регулятивна роль соціальної настанови, що дозволяє пояснити принципову відмінність означеного поняття від просто настанови (за теорією Д. Узнадзе), яка позбавлена соціальності, усвідомленості й емоційності і відображає передусім психофізіологічну готовність індивіда до певних дій [208, с.490]. П. Шихирев зауважує, що індивід визначається як «комплекс соціальних настанов» [225].

У контексті сказаного нам видається правомірним розглядати проблему формування готовності до міжкультурної комунікації у взаємозв'язку із соціальною настановою. Тому цілком слушною вважаємо запропоновану В.Ядовим диспозиційну концепцію особистості, що базується на ієрархії систем реалізації потреб людини. «Зустріч» потреби і ситуації (умови), на думку науковця, формує диспозицію (настанову). При цьому набір диспозицій також утворює ієрархічну систему. До нижчого рівня диспозицій належать елементарно фіксовані настанови, які формуються на основі елементарних потреб і ситуацій. Другий рівень – соціально фіксовані настанови...Вищий рівень диспозиційної ієрархії утворює система ціннісних орієнтацій на цілі життєдіяльності і засоби їх досягнення. Цей рівень диспозицій формується на основі соціальних умов життєдіяльності людини [227, с. 193].

Конструктивним вважаємо уточнення науковців (І. Миронова [187], І. Переходько [194] та ін.) щодо трактування ціннісних орієнтацій як особистісного комплексу цінностей, цілей та ідеалів, сформованих під впливом соціокультурного середовища і моральних настанов суспільства, що виражається самостійною системою знань, переконань, почуттів і звичок, які регулюють поведінку людини. Відзначимо, у будь-якій спільноті (лінгвокультурній, професійній) ціннісні орієнтації виявляються об'єктом

виховання та цілеспрямованого впливу, оскільки орієнтація пов'язана з майбутнім і передбачає вироблення плану дій для досягнення цієї мети. Слушною нам видається пропозиція І. Переходько [194] будувати процес орієнтації з урахуванням трьох фаз, що синтезують процес сприйняття особистістю цінностей суспільства, момент перетворення особистості на основі ідентифікації і самоідентифікації, а також самопроектування діяльності на основі ставлення до себе, інших, суспільства.

Досить поширеною є дослідницька позиція, за якою для розкриття природи професійної готовності (або готовності до трудової діяльності) важливого значення набуває звернення до професіографічного вивчення різних професій, професійної придатності, професійного самовизначення й готовності до конкретних аспектів діяльності за фахом (Л. Захаров, Є. Климов [173, с. 27], Г. Кручиніна, Т. Машарова та ін.), де професійна готовність розглядається як система професійно важливих якостей і властивостей особистості, необхідних та достатніх для ефективної професійної діяльності. Причому поза реально існуючими зв'язками з іншими характеристиками психічної діяльності стан готовності втрачає свій зміст.

Щодо вирішення питання змісту і структурних компонентів готовності до комунікації відзначаємо декілька підходів. Передусім, робиться акцент на різних компонентах означеної структури, а саме: стан готовності; стабільність реагування на соціальні об'єкти; мотиваційні функції тощо. Так, Х. Лійметс [183] обов'язковим компонентом у структурі готовності до спілкування визначає здатність сприйняття і оцінювання іншої людини, а також певне коло знань та вмінь. О. Орлова [191] і Є. Семенова [205] виокремлюють комунікативні знання, уміння й навички, що необхідні для здійснення спілкування на оптимальному рівні.

На нашу думку, зміст і структура готовності визначається специфікою діяльності відносно психічних процесів, станів, досвіду, властивостей і якостей особистості майбутнього фахівця. Стосовно професійної готовності

конструктивною нам видається позиція В. Ледньова щодо структурування досвіду особистості, який складається з таких компонентів:

- 1) якості особистості, що є інваріантними предметній специфіці діяльності;
- 2) досвід предметної діяльності, що зазнає диференціації за ступенем узагальнення її видів (загальна або спеціальна освіта);
- 3) досвід особистості, що відрізняється за принципом «теорія – практика» (знання та вміння);
- 4) досвід особистості, що диференціюється за творчою ознакою (репродуктивна і творча діяльність) [181].

Логіка дослідження зумовлює необхідність уточнення сутності категорії «досвід». За визначенням філософів, з одного боку, вона «... фіксує цілісність та універсальність людської діяльності як єдності знання, навички, почуття і волі», а з іншого, – характеризує механізм соціального, історичного, культурного наслідування» [190, с.715]. До того ж щодо об'єктивної реальності «досвід» є вторинним, похідним особистісним утворенням, яке виражає не пасивний зміст людської свідомості, а практичний вплив людини на навколишній світ, що дозволяє розглядати означене поняття як взаємодію суспільного суб'єкта із зовнішнім світом, так і результат такої взаємодії [217, с. 264].

Заслугує на увагу підхід науковців (М. Дьяченко, Л. Кандилович [164], Н. Паперна [192] та ін.) щодо розгляду готовності як системи зі складною динамічною структурою, яка включає в себе такі компоненти:

- мотиваційний (позитивне ставлення до професії, почуття обов'язку, відповідальність за виконання завдань);
- орієнтаційний (знання й уявлення про особливості та умови діяльності, її вимоги стосовно особистості);
- операційний (оволодіння способами і прийомами діяльності, необхідними знаннями, вміннями, навичками, процесами аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення тощо);
- вольовий (самообілізація, самоконтроль, уміння управляти діями, з яких складається виконання обов'язків);

- оцінювальний (самооцінка своєї підготовленості щодо оптимального вирішення професійних завдань) [164, с. 337].

При цьому підкреслюється, що достатня розвиненість і виявленість цих компонентів та їх цілісна єдність є показником високого рівня готовності фахівця, його активності, самостійності, творчості у процесі діяльності.

У дослідженні ми ґрунтуємося на твердженні, що готовність до міжкультурної комунікації – це складна, інтегративна особистісно-професійна якість людини, що включає в себе спрямованість на міжкультурну комунікацію, мовні знання й комунікативні вміння. Цілком очевидно, що готовність до міжкультурної комунікації як складна особистісна якість інтегрує:

- психологічну (спрямованість на комунікацію);
- теоретичну (необхідний обсяг знань);
- практичну готовність (сформованість комунікативних умінь).

Безумовно, найбільш значущим, визначальним і спонукальним компонентом готовності є спрямованість особистості до міжкультурної комунікації, оскільки за твердженням Г. Смирнова «спрямованість особистості – це генералізуючий початок, який охоплює всі сфери людської психіки від потреб до ідеалів» [216, с. 54].

Спрямованість ми розглядаємо як внутрішню позицію майбутнього фахівця з міжнародних відносин стосовно міжкультурної комунікації, що включає в себе: усвідомлення значущості, орієнтованість, постійний прояв потреби й інтересу до міжкультурної комунікації, відповідального ставлення до оволодіння мовними знаннями і комунікативними вміннями, необхідними для продуктивної міжкультурної комунікації.

При цьому міжкультурна комунікативна спрямованість, на наш погляд, включає: а) мотивацію необхідності формування міжкультурної комунікації з метою пізнання культурно-мовної специфіки носія іншої культури й мови; б) стратегічну здатність як спроможність ефективно діяти в комунікативній діяльності, обирати оптимальну стратегію комунікативної поведінки з представниками іншомовної культури; в) експресивну здатність – як

самовираження особистості студента у процесі міжкультурної комунікативної діяльності; г) інтеракційну здатність як спроможність адекватно впливати на партнера у процесі міжкультурного спілкування.

Щодо теоретичної і практичної готовності, то у структурі міжкультурної комунікації вони розглядаються як два органічно пов'язаних інтегративних компонента (І. Ігнатова [170], та ін.), пов'язаних із оволодінням мовою (комунікативними знаннями, навиками, вміннями) – комунікативною компетенцією (М. Вятютнев, Г. Дев'ятова [156] та ін.).

У руслі вищезазначеного вважаємо за необхідне уточнити зміст поняття «компетенція (компетентність)», яке є достатньо розповсюдженим у сучасному проблемному полі педагогіки.

За словником іншомовних слів «компетентність» визначається як:

- 1) володіння знаннями, що дозволяють судити про що-небудь, висловлювати вагому, авторитетну думку; здатність до дії;
- 2) «володіння компетенціями, поінформованість, обізнаність, авторитетність» [155, с.648].

Щодо ключового слова «компетенція», то воно здебільшого розуміється як «коло повноважень будь-якої організації, установи або особи; коло питань, у яких ця особа має повноваження, знання, досвід» [213, с.541].

Деякі акценти у витлумаченні цього феномена дозволяють зробити «Словник української мови» та «Тлумачний словник української мови» через близькі до нього дефініції «компетентний», «компетенція», де остання виступає ключовою щодо вищезазначених, а поняття «компетентний» трактується двояко: по-перше, як така якісна характеристика особистості, що є свідченням її достатніх знань у якій-небудь галузі; по-друге, як із чим-небудь добре обізнаний, тямущий, що ґрунтується на знанні, кваліфікований [199, с.248].

У «Тлумачному словнику української мови» акцентується увага на таких характеристиках поняття «компетентний»: 1) який має достатні знання в певній галузі: компетентний фахівець. Синоніми: знаючий, тямущий; 2) який має певні повноваження [з латин. *competens* (*competentis*) – «відповідний, спроможний».

«Компетенція» ж аналогічно подається як ключова ознака в таких характеристиках: добра обізнаність із чим-небудь: мати достатню компетенцію; коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи (з латин. «competentia» відповідність, узгодженість) [42].

Компетентність розуміється сьогодні як важлива умова діяльності особистості і показник її можливостей. Дослідники (Е. Ліч, Н. Кічук, Б. Родіонов та ін.) підкреслюють, що людина може стати компетентною тільки після набуття нею адекватної інформації, знань і практичного досвіду. За Дж. Равеном компетентність – це мотивовані здібності [199, с.253].

Погоджуючись із думкою І. Миронової [187], під компетентністю ми розуміємо побудований на знаннях, практичних уміннях і особистісно значущих якостях досвід, що забезпечує готовність до здійснення успішної діяльності у соціально-професійній сфері, тобто оволодіння людиною відповідними компетенціями, включаючи його особистісне ставлення до нього та до предмета діяльності.

Аналіз понять «компетентність» і «компетенція» дозволяє дійти висновку, що компетенція є комплексною метою, заданою в перспективі нормою, вимогою до освітньої підготовки майбутнього фахівця. Компетентність визначається як особистісна якість (чи сукупність якостей), що вже склалися, а також досвід діяльності у заданій сфері, тобто результат навчання. Крізь призму зазначеного цілком правомірно стверджувати, що компетенція, досягаючи високого рівня розвитку в результаті збагачення новими знаннями, вміннями, навиками на основі особистого досвіду, перетворюється у компетентність як інтегративну якість особистості.

Зауважимо, теоретична готовність до міжкультурної комунікації включає:

а) мовну (лінгвістичну) компетенцію як знання системи мови, як уміння будувати й аналізувати формально правильні речення, що відповідають нормам даної мови, як володіння мовними засобами, тобто мовними одиницями і граматичними правилами (І. Зимняя), лінгвістичною термінологією [168, с.6]. Зауважимо, знання, за Г. Ільїним, – це «перевірений практикою результат

пізнання дійсності, головною особливістю якого є справжність і несуперечливість» [171, с.14]. Комунікативні знання – це узагальнений досвід людства в комунікативній діяльності, це відображення у свідомості людей комунікативних ситуацій у їх причинно-наслідкових зв'язках і відношеннях [224]. Комунікативні вміння – це комплекс комунікативних дій, які базуються на глибокій теоретичній та практичній підготовленості особистості, що дозволяє творчо використовувати комунікативні знання для повного, точного відображення і перетворення дійсності [201];

б) дискусійну компетенцію як здатність будувати текст культурологічної спрямованості діалогічного та монологічного характеру з використанням відповідних засобів мовного зв'язку;

в) прагматичну компетенцію як здатність правильно оформлювати мовні акти, що відповідають нормам сучасної української мови, комунікативним намірам і ситуаціям спілкування;

г) лінгвокультурологічну компетенцію як здатність розуміти іншомовну культуру й уміти «підключитися» через текст до іншої картини світу [204, с.44].

Акцентуємо на тому, що за відсутності мовного оточення саме текст дозволяє штучно створити «атмосферу іншомовного спілкування». При цьому ступінь зацікавленості текстом залежатиме від того, чи розповідатиметься в ньому про те, чого ще не знали студенти, чи ознайомить їх із новими актуальними ідеями, примусить думати над питаннями, які не піднімалися раніше; чи допоможе зрозуміти почуття та думки інших людей; чи зацікавить читати самостійно далі тощо. До того ж як продукт комунікації такий текст може бути використаний у процесі побудови вторинного тексту усного монологічного висловлювання чи творчого завдання при навчанні письма.

Слід відзначити, що незалежно від характеру країнознавчого тексту для читання, робота з ним передбачає поетапне здійснення, а саме: на передтекстовому, текстовому та післятекстовому етапах.

Так, на передтекстовому етапі студентам пропонуються завдання з використанням наочного матеріалу (прочитати текст про реалії тієї чи іншої країни, порівняти їх в різних культурах тощо), що активізує їхні фонові знання. На текстовому етапі виконуються такі завдання: відповіді на запитання; формальна трансформація тексту; складання паспорту лінгвокраїнознавчого коментаря з використанням фактологічної і лінгвістичної інформації тексту. На післятекстовому етапі студенти залучаються до висловлення свого ставлення щодо прочитаного, пошуку додаткової інформації до теми, використання отриманої інформації в дискусійних завданнях та завданнях творчого характеру.

Крізь призму вищесказаного теоретичну готовність варто розуміти не тільки як уміння користуватися мовою у процесі міжкультурної комунікації, але й як уміння класифікувати лінгвокультурологічні явища, співвідносити їх із іншими явищами в системі мови та культури, які вивчаються і досягнені на основі свідомого засвоєння знань про мовні одиниці, їх граматичні форми, виражені в культурологічних текстах.

Практична готовність включає міжкультурну комунікативну компетенцію як забезпечення результативності й ефективності міжкультурної комунікації особистості майбутнього фахівця з міжнародних відносин.

Нам видається, що визнання міжкультурної комунікації як різновиду соціальної комунікації зумовлює необхідність звернення передусім до поняття «комунікативна компетентність» особистості.

Принагідно відзначимо, що виникнення означеного терміна у 60-х роках ХХ століття пов'язане з іменем Д. Хаймса. У різних аспектах (психологічному, лінгвістичному, соціологічному, професіографічному) цю проблему розробляли І. Зимняя [166], В. Конецька [178], О. Леонтьєв [182], Б. Ломов [202], А. Хуторської [222] та ін.

З позиції психології [202, 223] комунікативна компетентність розглядається як система внутрішніх ресурсів (потенційних можливостей особистості), необхідних для побудови ефективної комунікативної дії у певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії, система внутрішніх засобів

орієнтування і регулювання комунікативної дії. Вона трактується також як розуміння і засвоєння культурно-специфічного значення норм і цінностей, моделей вербальної і невербальної поведінки у різних культурах (І. Зимняя) [167].

Соціальна ж психологія акцентує увагу на таких компонентах, як компетенції комунікативного (інформаційного) обміну, взаємодії і сприйняття людини людиною (Г. Андреева) [149]. При цьому проблема комунікативної компетенції розглядається у зв'язку з проблематикою комунікативної особистості – умінням вибору комунікативного коду, що забезпечує адекватне сприйняття і цілеспрямовану передачу інформації в конкретній ситуації (Т. Астафурова [150], К. Платонов [48], В. Рижов [202] та ін.), оцінка яких залежить від ступеня ефективності виконання основних соціально значущих функцій – функції взаємодії і функції впливу.

Відтак міжкультурна компетенція розуміється нами як сукупність знань, навиків поведінки, розумових, особистісних якостей, що може бути набута у процесі освоєння системи культурних цінностей, пов'язаних із мовою, прагматичною та культурологічною компетенцією. А готовність до міжкультурної комунікативної діяльності повинна зосереджуватися на правильному застосуванні засвоєного матеріалу (В. Давидов, С. Рубінштейн [200] та ін.). Наголосимо, що засвоєння системи теоретичних знань у поєднанні з оволодінням практичними вміннями є основним змістом і важливим завданням формування готовності до міжкультурної комунікації. При цьому виокремлюються чотири рівні засвоєння:

- пізнавальний, коли студент пізнає, розрізняє ті чи інші явища у порівнянні з іншими. Він характерний для початкового етапу процесу навчання (запам'ятовування окремих об'єктів – слів, речень тощо);
- рівень репродукції, коли відтворюється інформація «на рівні пам'яті і розуміння»;
- орієнтувально-мовний рівень – оволодіння вміннями застосовувати засвоєну інформацію в процесі комунікації;

- трансформаційний рівень, коли майбутній спеціаліст досягає досконалості в оволодінні інформацією, що виражається в умінні трансформувати знання;

- варіативно-творчий рівень, коли студент здатен самостійно варіювати засвоєні моделі у різних мовних ситуаціях [170].

На думку О. Ніколаєва [188], процес міжкультурної комунікації може відбуватися на етнопсихологічному, етнографічному, країнознавчому, мовному, комунікативному та педагогічному рівнях:

1. Етнопсихологічний рівень. На цьому рівні має бути задіяний механізм етнічної самосвідомості (порівняння себе). При цьому можна виокремити такі вузлові моменти етнопсихологічних зіставлень:

а) національна психологія і національний характер, особливості національної самосвідомості та самосприйняття, національні етико-психологічні ідеали й типи, комплекс етичних уявлень (національні етико психологічні ідеали, особливості емоційного складу і способу вияву почуттів);

б) етнопсихологічний потенціал традиційних форм мистецтва (інтонаційно-мелодійний образ світу – народна музика і кінетичний образ світу – народна хореографія);

в) стереотипи сприйняття інших народів.

2. Етнографічний рівень. Співставлення традиційних культур може здійснюватися за такими напрямками:

а) народний календар і календар обрядовості (усна народна творчість, свята тощо);

б) обряди життєвого циклу у контактуючих народів (народження, ювілеї, весілля тощо);

в) традиційна матеріальна культура (одяг, помешкання, їжа, ремесла і промисли тощо).

3. Країнознавчий рівень. Зауважимо, на цьому рівні аналізується картина світу представників лінгвокультурних спільнот, що зіставляються:

а) природний і культурний ландшафт, образи простору. При цьому співставлення просторового мислення різних народів відбувається через співставлення просторової лексики чи пейзажних описів у літературі;

б) соціальний світ: освіта, культура, наука, соціальні цінності і норми;

в) релігія;

г) історія взаємодії культур;

д) історія країни.

4. Мовний рівень. Ми виходимо з того, що мова служить основним інструментом у пізнанні навколишнього світу і визначає тип світосприйняття. Тезаурус мови – це тезаурус буття народу. При цьому найяскравіше культурний потенціал мовних фактів виявляється на матеріалі лексики. Лексичні співставлення ведуть до знаходження подібності й відмінності у словниковому складі різних мов, факти запозичень, визначення особливостей історичних контактів країн. У цілому порівняльний аналіз лексичних одиниць дозволяє виявити специфіку національних образів світу. На мовному рівні можуть виникати лексичні, граматичні і стилістичні лакуни (прогалини, пропуски в тексті).

5. Комунікативний рівень. На цьому рівні аналізуються особливості національної комунікативної поведінки.

6. Педагогічний рівень. Це міжкультурне навчання, що являє собою засвоєння основних рис іншомовної культури, процес просування до етноцентричної позиції стосовно усвідомлення, поваги й оцінювання іншої (незнайомої).

У контексті дослідження найбільш прийнятними є країнознавчий, мовний, комунікативний і педагогічний рівні:

- країнознавчий рівень, оскільки знання про країни етнічного, соціального, культурного характеру стимулюють мовну діяльність студентів, підвищують мотивацію вивчення іноземної мови і тим самим сприяють становленню міжкультурних комунікативних умінь у різних сферах спілкування;

- мовний рівень, адже мова є основним засобом пізнання навколишньої дійсності, що визначає тип світосприйняття;
- комунікативний рівень, на якому аналізується ментальна поведінка носіїв мови;
- педагогічний рівень, на якому відбувається міжкультурне навчання.

Ми вважаємо, що рівневий підхід у процесі формування готовності до міжкультурної комунікації дає можливість всебічно й комплексно розглянути її у навчальному процесі, врахувати специфіку взаємодії різнонаціональних комунікантів, а також особливості різних компонентів міжкультурної ситуації (учасники спілкування, мова спілкування, мотиви і цілі, канали зв'язку тощо).

Таким чином, досягаючи національно-культурну специфіку мовного спілкування носіїв мови, майбутні фахівці-міжнародники переходять на новий, вищий рівень міжкультурної комунікації, де взаємодіють мова, культура, соціальний аспект, що спрямовано на комунікативний процес із носіями культури в іншомовному просторі.

Крізь призму вищезазначеного цілком правомірно розглядати міжкультурну компетентність як потенційну якість особистості, а готовність до міжкультурної комунікації – як актуальну якість – стійку, складну за своєю структурою і змістом характеристику особистості, що не дозволяє нам однозначно трактувати взаємозв'язок компетентності і готовності. Така позиція підтверджується визначенням компетентності, запропонованим Ю. Татуром: «Компетентність – це якість людини, що завершила освіту на певному ступені, і виражається у готовності (здатності) на цій основі до успішної (продуктивної, ефективної) діяльності з урахуванням її соціальної значущості і соціальних ризиків, що можуть бути з нею пов'язаними» [214, с. 24].

Як видно з даного визначення готовність – це показник компетентності, а, беручи до уваги той факт, що готовність – це відносно стійка (хоча і змінна) характеристика особистості, її можна розглядати як фактично досягнутий рівень компетентності, що має місце на певному етапі життєдіяльності людини. Погоджуючись із думкою Л. Гайсиної, під готовністю до міжкультурної

комунікації у контексті дослідження ми розуміємо «інтегративну особистісно-професійну якість, що характеризується спрямованістю на міжкультурну комунікацію, високим рівнем знань у сфері міжнародних відносин, позитивним емоційно-ціннісним ставленням до особливостей різних культур, умінням взаємодіяти з їх представниками. Сутність означеного феномена, як слушно зауважує науковець, полягає у взаємозв'язку внутрішнього (характер ціннісних орієнтацій студентів, їхнього ставлення до особливостей та різноманіття різних культур та їх представників) і зовнішнього (спрямованість, спілкування у полікультурному середовищі, що передбачає співдружність і розуміння його суб'єктів) як єдиного цілого в особистісній якості [157, с.24].

Готовність майбутніх фахівців із міжнародних відносин до міжкультурної комунікації ми розглядаємо як здатність до активізації своїх потенційних можливостей, використовуючи накопичений досвід, знання й уміння, приймаючи самостійні рішення в межах означеного процесу.

Зауважимо, значущість постановки завдання формування у студентів готовності до міжкультурної комунікації під час навчання у ВНЗ для нас є очевидною у зв'язку з тим місцем, яке категорія готовності останнім часом займає у проблематиці педагогіки. При цьому ми погоджуємося із трактуванням В. Сластьоніна формування як мети психолого-педагогічного процесу навчання і виховання, який є не уніфікованим технологічним «ліпленням» за зразком, а забезпеченням оптимальних умов для набуття суб'єктом тих чи інших якостей [206].

Під формуванням готовності студентів до міжкультурної комунікації розуміють педагогічний процес, у якому на основі створення цілісної системи впливу на її особистість, діяльність та характер соціальної взаємодії відбувається інтелектуальний розвиток і виховання людини кроскультури й моральності, виражені у поведінці і діяльності (передусім комунікативній).

Таким чином, можна стверджувати, що справжнє призначення процесу формування готовності до міжкультурної комунікації у студентів – це сприяння розвитку особистості, здатної звільнитися від жорсткої функціональної заданості

і вийти у простір реалізації комунікативних завдань за допомогою свідомого, відповідального, творчого використання отриманих знань, умінь і навиків та реалізації при цьому свого особистісного потенціалу.